

החוב של משקי הבית בישראל

לביב שאמי

.....

נייר מדיניות מס' 01.2019

ירושלים, שבט תשע"ט, ינואר 2019

מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל

מרכז טאוב נוסד ב-1982 ביוזמתם של הרברט מ' סינגר, הנרי טאוב וארגון הג'וינט האמריקאי. המרכז מממן באמצעות קרן צמיתה שהוקמה על ידי קרן הנרי ומרלין טאוב, קרן הרברט ונל סינגר, ג'ין וג'ון קולמן, קרן משפחת קולקר-סקסון-הלוק, קרן משפחת מילטון א' ורוזלין ז' וולף וארגון הג'וינט האמריקאי.

מרכז טאוב מעמיד בפני מקבלי ההחלטות המובילים בארץ ובפני הציבור הרחב תמונה כוללת, המשלבת בין הממדים החברתיים והכלכליים בהתוויית המדיניות הציבורית. הצוות המקצועי של המרכז וצוותי המדיניות הבין-תחומיים, הכוללים חוקרים בולטים בתחומם באקדמיה ומומחים מובילים בתחומי המדיניות, עורכים מחקרים ומעלים חלופות למדיניות בנושאים חברתיים-כלכליים מרכזיים העומדים על סדר היום במדינה. המרכז מציג ניתוחים אסטרטגיים לטווח ארוך והערכות של חלופות למדיניות בפני הציבור ובפני מקבלי ההחלטות על ידי כתבות בתקשורת, תוכנית פרסומים פעילה, כנסים ופעילויות אחרות בישראל ובח"ל.

פרסום זה, ככל פרסומי המרכז, הוא על דעתם ואחריותם של מחבריו בלבד. אין בו כדי לחייב את המרכז, את חבר הנאמנים שלו, את עובדיו האחרים ואת התומכים בפעולותיו.

כתובת המרכז: רחוב האר"י 15, ירושלים

טלפון: 02-567-1818

פקס: 02-567-1919

דואר אלקטרוני: info@taubcenter.org.il

אתר אינטרנט: www.taubcenter.org.il

החוב של משקי הבית בישראל

לביב שאמי*

תקציר

שיעור החוב של משקי הבית ביחס לתוצר בישראל נחשב נמוך בהשוואה למדינות מפותחות אחרות בעולם, ובפרט ביחס לרף שקבעה קרן המטבע הבין-לאומית כאיתות למשבר כלכלי (65 אחוזים). אולם בעשור האחרון שיעור זה מצוי במגמת עלייה כתוצאה מסביבת הריבית הנמוכה, מעליית מחירי הדירות, מהגידול בצריכה הפרטית ומהגידול בהיצע האשראי בעקבות כניסתם של גופים פיננסיים חדשים לענף.

מחקר זה נועד לבחון את רמת החוב בקרב משקי הבית בחלוקה לפי עשירוני הכנסה, ולעמוד על הסיכון הפוטנציאלי הגלום בהתפתחויות שחלו בתחום בעשור האחרון. מהממצאים עולה כי קיים חשש לגבי יציבותם הפיננסית של משקי הבית המשתייכים לעשירון התחתון. אף על פי ששיעור החייבים בעשירון התחתון נמוך בהשוואה לשאר העשירונים, בקרב משקי הבית החייבים גובה החוב עולה במידה בלתי סבירה על הכנסתם השנתית, כך שיש ספק בנוגע ליכולתם לעמוד בהחזר חובם. יתרה מזאת, בקרב משקי הבית בעשירון התחתון נמצא השיעור הנמוך ביותר של חייבים בגילי העבודה העיקריים לצד השיעור הגבוה ביותר של חייבים מעל גיל 54, כלומר נראה שהם אינם נוטלים הלוואה למטרת איזון ההוצאה לאורך החיים (החלקת תצרוכת) כמו העשירונים העליונים. בחינת רמת החוב בעשירון התחתון לפי קבוצות אוכלוסייה מראה שהיחס החציוני הגבוה ביותר בין החוב להכנסה השנתית הוא בקרב חרדים. באוכלוסייה הערבית רוב ההלוואות הן צרכניות ושלא לדיור, דבר הנובע מהקושי שלהם למשכן את הנכס שבבעלותם ולקבל הלוואה לדיור כנגדו.

* ד"ר לביב שאמי, חוקר בכיר, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל; החוג לכלכלה, המכללה האקדמית גליל מערבי; החוג לכלכלה, אוניברסיטת חיפה.

מבוא

קיומו של שוק אשראי משוכלל, המאפשר גישה של משקי הבית לכלל השירותים הבנקאיים, נתפס כאחד הגורמים המרכזיים לרווחה חברתית במשק, בפרט עבור פרטים בעלי הכנסה נמוכה. חסכוניות וזמינות מוצרי אשראי (כגון הלוואות) מאפשרים למשקי הבית לווסת את רמת ההוצאה שלהם כך שתישאר קבועה יחסית לאורך זמן (החלקת תצרוכות), לבטח את עצמם מפני זעזועים בלתי צפויים בהכנסה ולהשקיע בהון האנושי והפיזי, המאפשרים להם רמת חיים גבוהה יותר בעתיד.

בעקבות המשבר הכלכלי העולמי שחל בשנת 2008, בעשור האחרון גוברת ההכרה בתפקידו של הגידול בחוב של משקי הבית כגורם למשברים פיננסיים והאטה בצמיחה הכלכלית במשק (Bezemer and Grydaki 2014; Bezemer, Grydaki, and Zhang 2016; Jordà, Schularick and Taylor 2016; Schularick and Taylor 2012). במחקר של קרן המטבע הבין-לאומית נמצא כי בשלוש השנים שקדמו למשברים כלכליים שונים בעולם צמחו חובות משקי הבית בשיעורים גבוהים (IMF 2017). נוסף על כך, מחברי המחקר מצאו קשר שלילי בין גובה החובות של משקי הבית לשיעור הצמיחה במשק; עלייה של חמש נקודות אחוז ביחס שבין החוב של משקי הבית לתמ"ג מובילה לירידה של 1.25 אחוזים בצמיחת התמ"ג בשלוש השנים העוקבות.

מטרתו של מחקר זה היא לעמוד על הסיכון הפוטנציאלי הגלום בהתפתחויות שחלו בחובות משקי הבית בישראל בעשור האחרון. הפרק מצביע על שני כשלי שוק פוטנציאליים עיקריים העלולים לחשוף את המערכת הפיננסית לסיכון. הראשון הוא הסיכון המצרפי הנובע מהפגיעות הפיננסית של האוכלוסיות החלשות במדינה, שמשקי הבית החייבים המשתייכים אליהן עלולים לקרוס בו-זמנית במקרה של האטה כלכלית במשק. השני הוא שמשקי בית רבים פונים לקבל הלוואות מגופים חוץ-בנקאיים, שאינם מודעים להיסטוריית החוב שלהם. מצב זה עלול להביא לסיכון מוסרי (Moral Hazard) ולירידה באיכות האשראי הכוללת במשק.

חלקו הראשון של המחקר יתמקד בתמורות אשר חלו בשוק האשראי בישראל בשנים האחרונות, ובפרט בכניסתם של גופים חוץ-בנקאיים לתחום האשראי הצרכני. החלק השני יעסוק בחובות משקי הבית בעשור האחרון מנקודת מבט מצרפית. לאחר מכן יתמקד המחקר במינוף משקי הבית לפי עשירוני הכנסה ויבחן את הרכב החייבים בעשירונים לפי קבוצת אוכלוסייה, גיל ומקור ההלוואה.

1. תמורות בשוק האשראי בישראל

בשנים האחרונות נקטו בנק ישראל ומשרד האוצר צעדים לקידום התחרות בענף הבנקאות בכלל, ובשוק האשראי הצרכני בפרט. צעדים אלו התמקדו, בין היתר, במתן פתרונות אשראי מתקדמים למשקי בית ולעסקים קטנים. לצורך זה הוקם צוות בין-משרדי לבחינת הגברת התחרותיות במערכת הבנקאית, ובמרץ 2013 הוגש דוח מסכם שהתמקד בשלושה מישורים עיקריים: הגדלת מספר השחקנים בתוך המערכת הבנקאית ומחוצה לה, הגברת התחרות בין השחקנים הקיימים וצעדים משלימים נוספים (בנק ישראל 2013).

החלופות אשר הוצעו בדוח לשם הגדלת מספר השחקנים בענף הבנקאות ומחוצה לו כללו הגדלת פעילותם של ספקי אשראי חוץ-בנקאיים, עידוד הקמת בנק אינטרנטי ואגודת אשראי, עידוד כניסתם של בנקים זרים והרחבת פעילות הבנקאית של בנק הדואר. מחברי הדוח הדגישו את היתרונות בהעמדת אשראי קמעונאי לציבור מטעם הגופים המוסדיים, ובכלל זה חברות הביטוח, קרנות הפנסיה וקופות הגמל. אחת ההמלצות המרכזיות בהקשר זה הייתה יצירת מנגנונים שיאפשרו הקצאת אשראי למשקי הבית ולעסקים קטנים מכספי החיסכון של הציבור אצל הגופים המוסדיים.

מורכבותו של התחום והרצון להרחיב את האשראי תוך הגנה על החוסכים חייבו הקמת צוות שיבחן את הצעדים הדרושים לקידום המהלך, ואת הסוגיות השונות הנוגעות להעמדת אשראי קמעונאי ממקורות החיסכון הפנסיוני. אי לכך, ביוני 2015 הוקמה ועדה להגברת התחרותיות בשירותים בנקאיים ופיננסיים נפוצים (ועדת שטרומ). בספטמבר 2016 פרסמה הוועדה דוח מסכם ובו נכללו, בין היתר, המלצה על הקמת בנקים חדשים, הקמת חברות אשראי עצמאיות (כגון מימון ישיר) ומתן אישור לגופים המוסדיים לפעול בתחום האשראי הקמעונאי, בכפוף לעמידה בתנאים שיציב משרד האוצר.

ההמלצה האחרונה עוררה ויכוח ציבורי ואף דרישה של ועדת הכספים בכנסת לבטלה, בטענה שמתן הלוואות צרכניות מכספי חיסכון פנסיוני עלול להוביל לצמצום משמעותי בהיקף החסכונות הפנסיוניים של הלווים ולפגוע בחסכונות של שאר העמיתים (בן ישראל 2016). בינואר 2017 אושר בכנסת החוק להגברת התחרות ולצמצום הריכוזיות בשוק הבנקאות בישראל, אשר מושתת על המלצות ועדת שטרומ.

התמורות שחלו בענף הבנקאות והאשראי הובילו לשינויים מבניים משמעותיים בסביבה התחרותית והטכנולוגית בשוק בכלל, ובתחום האשראי הצרכני בפרט. שינויים אלו כללו כניסה של גופים חוץ-בנקאיים לתחום האשראי והסרת חסמים טכנולוגיים בענף, לצד התייעלות והטמעת טכנולוגיות חדשות (כגון בנקאות דיגיטלית) בממשק הבנקים עם לקוחותיהם. התפתחויות אלו הגדילו את היצע האשראי והגבירו את נגישות מוצרי האשראי השונים לכלל משקי הבית. כיום האשראי של משקי הבית בארץ מתקבל מארבעה מקורות עיקריים: בנקים, גופים מוסדיים, הממשלה וחברות כרטיסי האשראי.¹ חברות האשראי הן בין השחקנים החדשים אשר הצטרפו בשנים האחרונות לשוק, ולאחרונה הן מציגות גידול מהיר בסך האשראי הצרכני שהן מעניקות. על פי נתוני בנק ישראל, יתרת האשראי המאזני (כלומר אשראי שניתן בפועל) שבאחריות חברות כרטיסי האשראי גדלה בשנת 2017 בשיעור של 15.6 אחוזים (גידול של 21.1 מיליארד שקלים).² 68 אחוזים מסך הגידול נובעים מעלייה באשראי נושא ריבית המוענק לאנשים פרטיים.

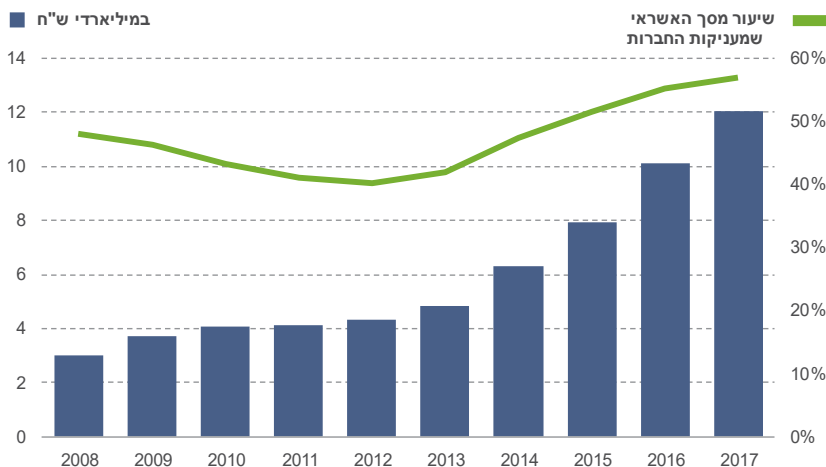
תרשים 1 מציג את המגמות באשראי נושא הריבית שהעניקו חברות כרטיסי האשראי לאנשים פרטיים בשנים 2008–2017. כפי שניתן לראות, בין 2013 ל-2017 חל גידול של 148 אחוזים בסכום האשראי מסוג זה, ושיעורו מסך האשראי שמעניקות חברות כרטיסי האשראי (הכולל גם מסגרות אשראי למשל) עלה מ-42 ל-57 אחוזים.

1 פועלים אקספרס, כאל, לאומי קארד וישראכרט.

2 אשראי זה כולל אשראי מסחרי, אשראי נושא ריבית לאנשים פרטיים ויתרת חייבים ללא ריבית (עסקאות רגילות, עסקאות בתשלומים על חשבון בית העסק ועסקאות אחרות).

תרשים 1. מגמות באשראי נוסא ריבית שמעניקות חברות כרטיסי האשראי לאנשים פרטיים

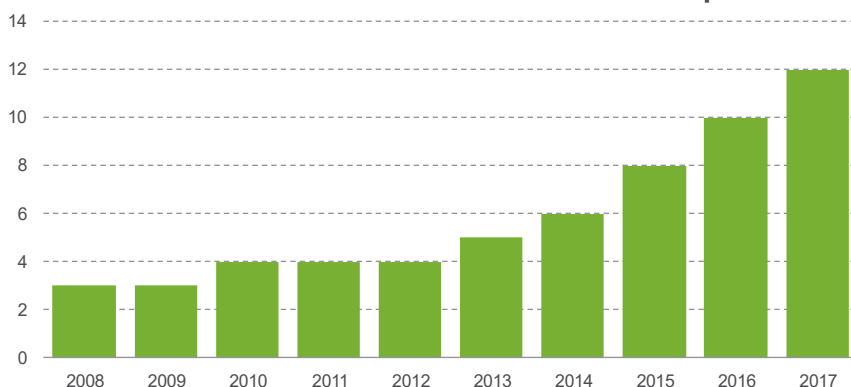
הסכום הכולל (במיליארדי שקלים) והשיעור מכלל האשראי שמעמידות החברות

מקור: לביב שאמי, מרכז טאוב | נתונים: אתר בנק ישראל

שחקנים נוספים שהגדילו בשנים האחרונות את נתחם בשוק האשראי הצרכני הם הגופים המוסדיים, כגון חברות הביטוח, קרנות הפנסיה וקופות הגמל. כפי שניכר בתרשים 2, בין 2013 ל-2017 חל גידול של 140 אחוזים בסך ההלוואות שלא לדיור שניתנו למשקי בית מגופים מוסדיים.

תרשים 2. הלוואות שלא לדיור שמעניקים הגופים המוסדיים למשקי בית, במיליארדי שקלים

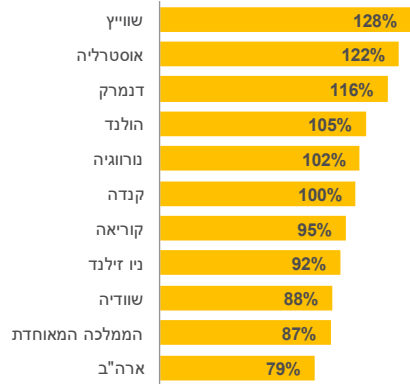
מקור: לביב שאמי, מרכז טאוב | נתונים: אתר בנק ישראל

כניסתם של הגופים המוסדיים וחברות כרטיסי האשראי לשוק האשראי הצרכני, והגידול בהיקף נרחב יותר באשראי שהם העניקו ביחס לעבר, הובילו לכך שבשנה שעברה חלה ירידה בשיעור הגידול של סך האשראי שמעניקים הבנקים למשקי הבית; סך האשראי מסוג זה צמח בשנת 2017 בשיעור של 3.9 אחוזים, בהשוואה לשיעור גידול ממוצע של 7.4 אחוזים בכל אחת מחמש השנים האחרונות (בנק ישראל 2018).

2. החוב של משקי הבית בעשור האחרון

בשנים האחרונות הולך וגדל מספר המדינות שבהן היחס בין חובות משקי הבית לתוצר גבוה מאוד: מתקרב ל-100 אחוזים, ואף עובר אותו (תרשים 3). לעומת זאת, בישראל יחס זה עומד על 42 אחוזים בלבד, נכון לשנת 2017. אולם למרות מצבה הטוב יחסית, היחס בין חובות משקי הבית לתוצר בישראל בעשור האחרון נמצא במגמת עלייה (תרשים 4).

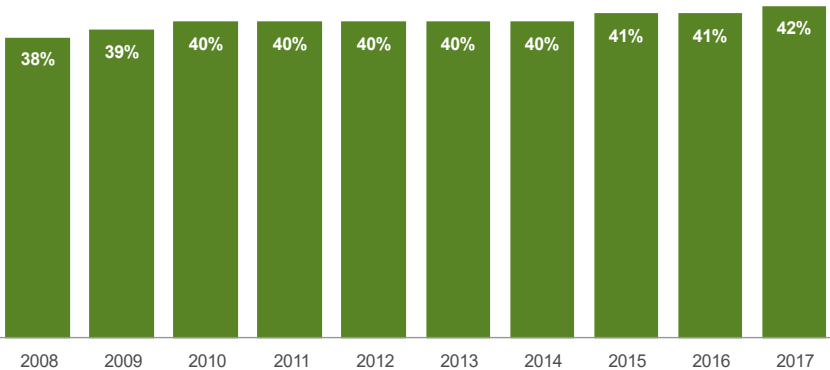
תרשים 3. חובות משקי הבית כאחוז מהתוצר, 2017 מדינות נבחרות

מקור: לביב שאמי, מרכז טאוב

נתונים: Bank for International Settlements

תרשים 4. חובות משקי הבית כאחוז מהתוצר בישראל

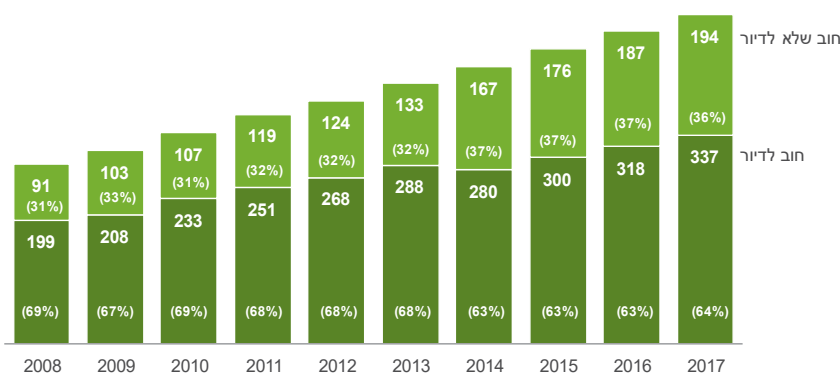

מקור: לביב שאמי, מרכז טאוב

נתונים: בנק ישראל (2018)

תרשים 5 מציג את התפלגות החובות של משקי הבית לפי סוגם: חוב לדיור (כלומר משכנתה) וחוב שאינו לדיור. יתרת החוב של משקי הבית בסוף שנת 2017 עמדה על כ-530 מיליארד שקלים, לאחר גידול של כ-26 מיליארד שקלים במהלך השנה (5.1 אחוזים). שיעור הגידול בחוב שלא לדיור בשנה זו עמד על כ-4 אחוזים, ואילו הגידול בחוב לדיור (המגובה בדרך כלל בערך הנכס שבגינו נלקחה ההלוואה) עמד על כ-6 אחוזים. בסך הכל גדל החוב של משקי הבית ב-84 אחוזים בשנים 2008–2017. סך החוב לדיור גדל ב-70 אחוזים, בהשוואה לגידול של 114 אחוזים בסך החוב שלא לדיור.

תרשים 5. חובות משקי הבית, במיליארדי שקלים לפי סוג החוב, בסוגריים: שיעור מכלל החובות

מקור: לביב שאמי, מרכז טאוב
נתונים: אתר בנק ישראל

העלייה בחוב של משקי הבית בעשור האחרון נובעת, בין היתר, מעליית מחירי הדירות. (Ryoo (2016 מציג מודל שבו החוב של משקי הבית קשור בקשר חיובי לשינויים במחירי הנדל"ן. Stockhammer and Wildauer (2017) מראים שמשקי בית נוטלים משכנתאות בסכומים גדולים יותר ככל שמחירי הנדל"ן שברשותם עולים, ובכך מגדילים את היחס בין החוב להכנסה הפנויה שלהם. גורמים נוספים לעלייה בגובה החוב הם סביבת הריבית הנמוכה, המעודדת משקי בית לקחת הלוואות; הגידול בהיצע האשראי כתוצאה מכניסתם של גופים פיננסיים חדשים לענף, שמאפשר למשקי בית רבים יותר מבעבר לקבל הלוואות (ראו פירוט בסעיף "חלוקה לפי מקור ההלוואה") והגידול בצריכה הפרטית.

במחקר קודם של מרכז טאוב, שבדק את הפער בין ההכנסות להוצאות משקי הבית בישראל ב-2015, נמצא מתאם בין דפוסי הצריכה של משקי הבית ובין גודלו של הפער השוטף השלילי בהוצאותיהם (שרברמן 2018). שרברמן מראה שההוצאות האישיות – הכוללות הוצאות על ביגוד, תספורת, קוסמטיקה וכו' – מתואמות עם העלייה בפער השוטף השלילי של משק הבית במידה הרבה ביותר מבין סעיפי ההוצאה, מפני שאלו הוצאות גדולות ולא תכופות יחסית, ולרוב לא מתוכננות, ולכן מעלות את ההוצאה הכוללת של משק הבית ומקשות על ניהול מאוזן של התקציב. עלייה של אחוז אחד בחלקן היחסי של ההוצאות האישיות מתוך כלל ההוצאות מביאה לעלייה של 4.6 אחוזים

בפער השלילי השוטף לנפש במשקי בית של לא-נשואים, ושל 7.2 אחוזים במשק בית של נשואים.

העובדה שהגידול בחובות נובע בחלקו מגידול באשראי הצרכני מחייבת בחינה מעמיקה של סיכוני האשראי היכולים לנבוע ממינוף יתר של משקי הבית, כלומר שקיעה בחובות גדולים ביחס להכנסתם. מצב כזה עלול לסכן את יציבותם הפיננסית במקרה של עליית שער הריבית במשק, שיגדיל את הסכום שעליהם להחזיר לגורם המלווה, או של ירידת מחירי הנדל"ן (שתפגע בערך הנכסים שברשותם). אי לכך, לאחרונה עובד בנק ישראל על הקמת מאגר נתוני אשראי שירכז מידע על היסטוריית האשראי של משקי הבית והעסקים הקטנים, ובכך יסייע לנותני האשראי במשק להעריך נכונה את יכולתם של הלווים לעמוד בהחזרי כלל ההלוואות שנטלו. המאגר התחיל לפעול בראשית שנת 2019.

3. רמת מינוף משקי הבית לפי עשירוני הכנסה

כאמור החוב של משקי הבית ביחס לתוצר בישראל נמוך מאשר במדינות רבות בעולם. אולם אין ביכולתו של מדד מצרפי זה ללמד על רמות החוב של משקי הבית על פי הכנסתם, ואף לא על התפלגותם בין קבוצות האוכלוסייה. לשם כך נערכה במחקר זה בדיקה נוספת על בסיס "משקי הבית בישראל: סקר ארוך טווח" – סקר שנערך בשנת 2016 מטעם הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בשיתוף בנק ישראל, המוסד לביטוח לאומי, משרד האוצר ומשרד החינוך. הסקר נערך מדי שנה מאז 2012 וייחודו מתבטא בכך שהוא עוקב אחר מדגם קבוע של משקי בית המייצגים את כלל האוכלוסייה בישראל, ובכך מספק נתונים ברמת הפרט בכלל, ונתונים על החוב של משקי הבית בפרט. הסקר כולל נתונים שנאספו מ-12,297 משפחות, החיים ב-4,180 משקי בית.³

ניתוח האוכלוסייה במדגם לפי עשירוני הכנסה מעלה חשש לגבי יציבותם הפיננסית של משקי הבית השייכים לעשירון התחתון. אמנם שיעור החייבים בעשירון התחתון עומד על כ-18 אחוזים בלבד, בהשוואה לכ-56 אחוזים בקרב משקי הבית בעשירונים העליונים (תרשים 6א), אולם עומק החוב בקרבם גבוה בהרבה: הנתון החציוני של היחס בין החוב להכנסה השנתית (ברוטו) מכל מקורות ההכנסה של משקי הבית החייבים בעשירון זה עומד על 2.8, ואילו הנתון הממוצע מתקרב ל-8.0 (תרשים 6ב).⁴

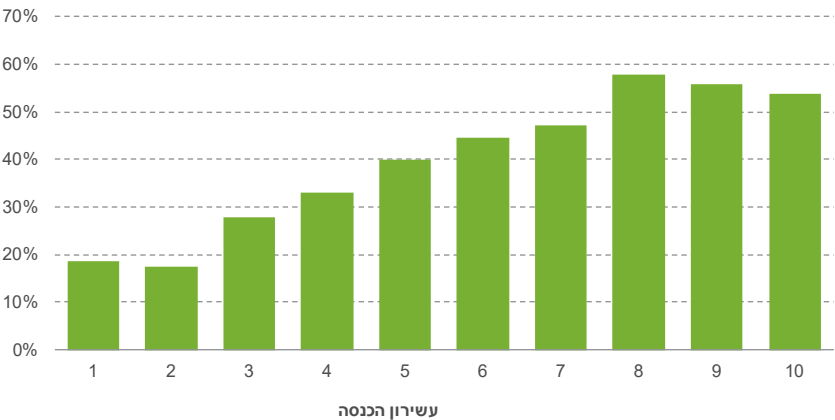
הפער הגדול בין החציון לממוצע מצביע על קיומו של "זנב" בהתפלגות החייבים של משקי בית בעשירון התחתון, קרי, ריבוי משקי בית שחובם עולה במידה בלתי סבירה על הכנסתם השנתית – עובדה המעוררת ספק מסוים בנוגע ליכולתם לעמוד בהחזר חובם.⁵ היחס החציוני הנמוך ביותר בין החוב להכנסה ביותר בקרב משקי הבית בעשירון השישי (0.46).

3 מהנתונים הראשוניים הושמטו 481 תצפיות חריגות, כך שהמדגם הסופי כלל 3,699 משקי בית.

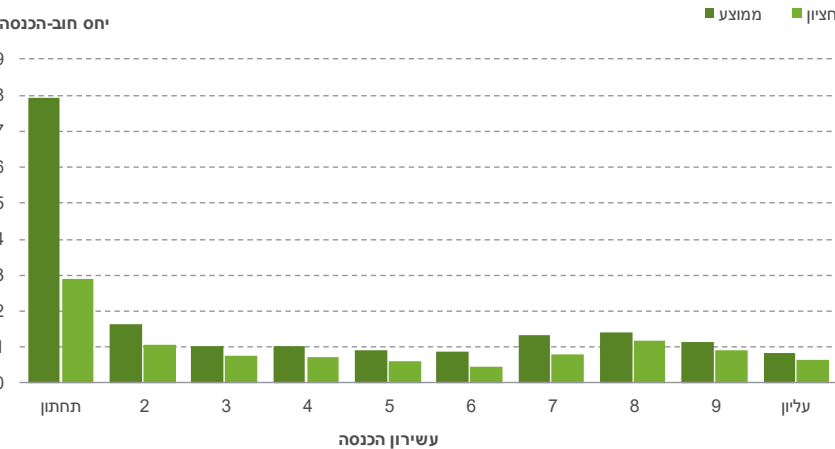
4 הכנסה ברוטו שנתית מדווחת למשק בית כוללת הכנסה ברוטו שנתית מפנסיה ממקום העבודה בארץ או בח"ל; הכנסה מתשלומים מקרן השתלמות עבור תקופת שבתון לימודים למורים, מרצים וחוקרים; הכנסה מתשלומים מקופות גמל; הכנסה ממלגת לימודים (כולל תמיכה או קצבה משיבה); הכנסות ממוסדות בח"ל (כולל פיצויים מגרמניה); הכנסה מאנשים בארץ או בח"ל (כולל דמי מזונות); הכנסה ממוסדות ומשרדי ממשלה בארץ; הכנסה מריבית; דיבידנד ורווח מניירות ערך; הכנסה מהשכרת רכוש; והכנסה מעסק.

5 התוצאה יכולה לנבוע גם מת-דיווח משמעותי של הכנסה בעשירונים התחתונים באוכלוסייה.

תרשים 6א. שיעור החייבים לפי עשירוני הכנסה, 2016

תרשים 6ב. היחס בין גובה החוב להכנסה השנתית, 2016
לפי עשירון ההכנסה של משק הבית

מקור: לביב שאמי, מרכז טאוב | נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2016)

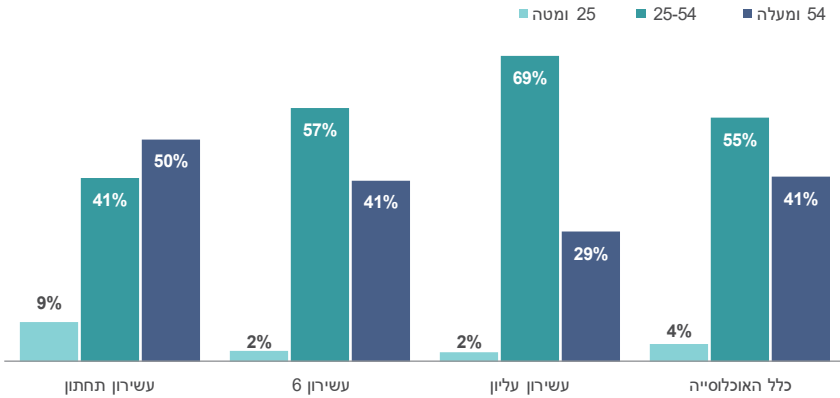
חלוקה לפי גיל

בחינת הרכב הגילים בקרב כלל המשתתפים במדגם לפי עשירוני הכנסה מגלה שמחצית מאוכלוסיית העשירון התחתון היא מעל גיל 54, ורק 9 אחוזים מתחת לגיל 25. לעומת זאת, בעשירון העליון רוב האוכלוסייה (69 אחוזים) מורכבת מפרטים בגילי העבודה העיקריים (25–54), בהשוואה ל-41 אחוזים בעשירון התחתון (תרשים 7). גם שיעור

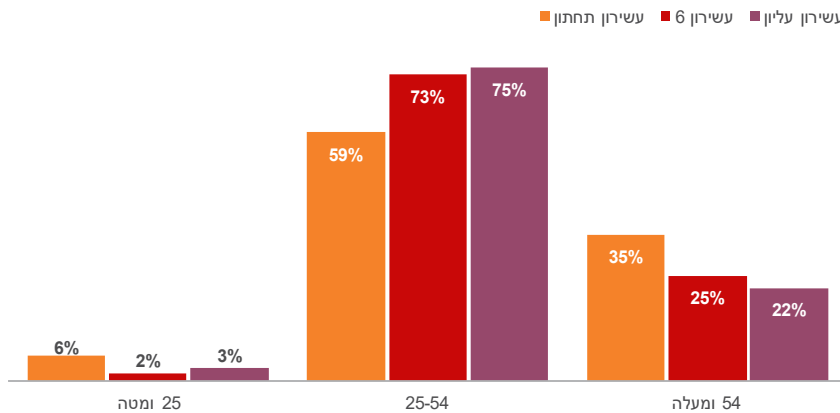
החייבים בגילי העבודה העיקריים בעשירון העליון גבוה יותר מאשר בעשירון התחתון: 75 אחוזים לעומת 59 אחוזים, בהתאמה (תרשים 8). מגמה זו מתהפכת כאשר בוחנים את שיעור החייבים מעל גיל 54, העומד על 35 אחוזים בעשירון התחתון לעומת 22 אחוזים בעשירון העליון.

התנהגותם של הנדגמים בעשירון העליון תואמת את תיאוריית החלקת התצרוכת, הגורסת כאמור כי אנשים מנסים לאזן את רמת ההוצאות שלהם לאורך החיים: הם נוטלים הלוואות בעיקר בגילאים הצעירים יותר, כאשר הכנסתם נמוכה, ומפחיתים את החוב כאשר הם מתבגרים. משמעות הדבר היא שיש להם יתרון על פני משקי בית ברמת הכנסה נמוכה, שכלל הנראה אינם מצליחים להחזיר את ההלוואות בגילאים מבוגרים (ומכאן שיעור החייבים הגבוה בקרבם מעל גיל 54).

תרשים 7. הרכב הגילים, עשירונים נבחרים וכלל האוכלוסייה, 2016

תרשים 8. התפלגות החייבים לפי קבוצות גיל, עשירונים נבחרים, 2016

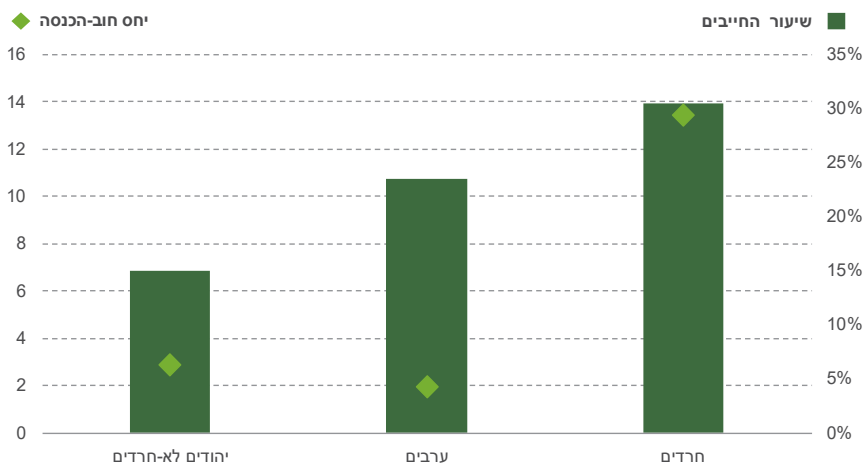

מקור: לביב שאמי, מרכז טאוב | נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2016)

חלוקה לפי קבוצות אוכלוסייה – העשירון התחתון

התפלגות החייבים בעשירון התחתון לפי קבוצות אוכלוסייה מגלה פערים ניכרים בין הקבוצות. 23 אחוזים מהערבים בעשירון התחתון חייבים כסף לגורם כלשהו, והיחס החציוני בין החוב להכנסה השנתית בקרבם קרוב ל-2 (תרשים 9). בקרב יהודים לא-חרדים בעשירון התחתון שיעור החייבים עומד על 15 אחוזים בלבד, אולם יחס החוב-הכנסה שלהם גבוה יותר ועומד על כ-3. בקרב חרדים בעשירון התחתון שני הנתונים גבוהים בהרבה מאשר בקבוצות האחרות: 30 אחוזי חייבים ויחס חציוני בין חוב להכנסה שנתית שעומד על 13.5.

תרשים 9. שיעור החייבים והיחס החציוני בין החוב להכנסה בעשירון התחתון, 2016 לפי קבוצות אוכלוסייה

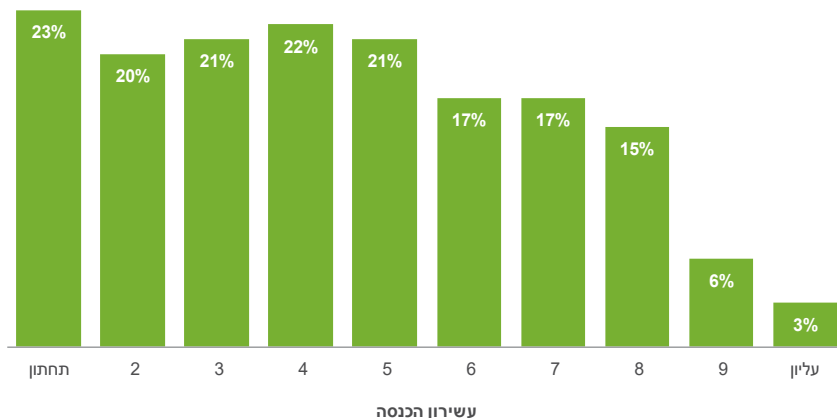
מקור: לביב שאמי, מרכז טאוב

נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2016)

הבדלים מהותיים אלו בין האוכלוסייה הערבית לאוכלוסייה היהודית בכלל, ולחרדית בפרט, נובעים בעיקר מייעוד ההלוואה. אצל היהודים שיעורם של נוטלי ההלוואה לדירוג גבוה יחסית – 52 אחוזים מהחייבים בקרב לא-חרדים ו-72 אחוזים בקרב חרדים ושיעור נוטלי ההלוואות הצרכניות עומד על 64 אחוזים ו-43 אחוזים, בהתאמה. לעומת זאת, אצל הערבים רוב מכריע של החייבים (89 אחוזים) נטלו הלוואה צרכנית, ורק 15 אחוזים נטלו הלוואה לדירוג. הסבר אפשרי להבדלים בין האוכלוסיות הוא נתון המופיע במחקר של בנק ישראל (2017א), הקובע שהשיעור הגבוה של נוטלי האשראי הצרכני במגזר הערבי נובע מכך שהם מתקשים למשכן את הנכס שבבעלותם ולקבל הלוואה לדירוג כנגדו – כלומר, האשראי נרשם כצרכני אך ייתכן שהוא משמש אותם לדירוג.

יתרה מזאת, במענה לשאלה לגבי מצבם הכלכלי כיום, השיעור הגבוה ביותר של משקי בית אשר דיווחו שהם בחובות נמצא בעשירון התחתון (תרשים 10).⁶ כרבע ממשקי הבית בעשירון זה דיווחו שהם בחובות, לעומת כשישית (17 אחוזים) ממשקי הבית בעשירון השישי 3-ו אחוזים בלבד בקרב משקי הבית בעשירון העליון.

תרשים 10. שיעור משקי הבית בחובות, לפי עשירון הכנסה לפי דיווח עצמי

משקי בית שהכנסותיהם נמוכות מהוצאותיהם ואין ברשותם חיסכון.
מקור: לביב שאמי, מרכז טאוב | נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2016)

חלוקה לפי מקור ההלוואה

בחינת שיעור נוטלי ההלוואות שלא לדויר בכל עשירון הכנסה לפי הגורם המלווה מצביעה על כך ששני העשירונים התחתונים נוטים להסתייע יותר במקורות חוץ-בנקאיים בהשוואה לשני העשירונים העליונים.⁷ כפי שניתן לראות בלוח 1, שיעור נוטלי ההלוואות שלא לדויר ממקור חוץ-בנקאי בחמישון התחתון עומד על 22.5 אחוזים, לעומת כ-12 אחוזים בחמישון העליון. לעומת זאת, שיעורי הפנייה לבנקים לשם קבלת הלוואות שלא לדויר גבוהים יותר ברמות ההכנסה הגבוהות (88 אחוזים בקרב החמישון התחתון לעומת 92 אחוזים בחמישון העליון).

נתונים אלו מחזקים את הטענה שכניסתם של גופים חוץ-בנקאיים לשוק האשראי הצרכני מגדילה את חשיפתם של משקי הבית העניים לאשראי צרכני, ובכך היא עלולה להגדיל את הסיכון בענף זה.

6 משק בית בחובות מוגדר כמשק שהכנסותיו אינן מספיקות לכסות את הוצאותיו ואין ברשותו חיסכון. לעומת זאת, משקי בית שיש להם חוב הם אלו שלקחו הלוואה כספית מגורם כלשהו (ראו נתונים רלוונטיים תרשים 6א לעיל).

7 המקורות החוץ-בנקאיים כוללים את חברות הביטוח, גופים פיננסיים, חברות כרטיסי האשראי, חברות ליסינג מימוני ומוסדות גמ"ח.

לוח 1. שיעור נוטלי הלוואה שלא לדיור, לפי מקור ההלוואה

עשירון	שיעור הלווים מהבנקים (כאחוז מכלל הלווים)	שיעור הלווים ממקור חוץ-בנקאי (כאחוז מכלל הלווים)	שיעור הלווים הכולל (כאחוז מכלל משקי הבית בעשירון)
תחתון	87%	20%	15%
2	88%	25%	14%
3	91%	16%	22%
4	94%	20%	28%
5	93%	17%	33%
6	93%	20%	35%
7	94%	25%	34%
8	90%	18%	37%
9	92%	9%	35%
עליון	92%	14%	24%

מקור: לביב שאמי, מרכז טאוב
נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2016)

סיכום

שיעור החוב של משקי בית בישראל, העומד על 42 אחוזים מהתמ"ג, נמוך ביחס למדינות מפותחות אחרות. עם זאת, ראוי לתת את הדעת על העלייה שחלה בו בשנים האחרונות, ובפרט על המגמות בקרב עשירוני ההכנסה הנמוכים; שיעור משקי הבית בעשירון זה המדווחים שהם בחובות גבוה ביחס לכל העשירונים האחרים, וגם עומק החוב בקרבם (היחס החציוני בין גובה החוב להכנסה) גבוה.

נראה שבמצב המשק כיום שיעור החוב של משקי הבית בעשירונים התחתונים מכלל החוב במשק הוא נמוך מכדי לסכן את המערכת הפיננסית במדינה.⁸ עם זאת, אם תחול הרעה במצבו הכלכלי של המשק היא עלולה לפגוע במידה בלתי פרופורציונלית במשקי הבית העניים. לכן, מינוף היתר של משקי הבית בעשירונים התחתונים עלול להוביל לפגיעות פיננסית ולהרעה במצבם הכלכלי הרעוע ממילא. אפשרות זו יוצרת אי ודאות מצרפית מאחר שהסיכון במקרה זה אינו מפוזר בין משקי הבית בעשירון ההכנסה התחתון אלא קיים בעת ובעונה אחת אצל כולם.

ייתכן שהעלייה בנגישות של שוק האשראי למשקי הבית בעשירונים התחתונים קשורה לתמורות שחלו בענף האשראי בשנים האחרונות. כניסתם של גופים מוסדיים וחברות כרטיסי האשראי לשוק מגדילה את היצע האשראי לכלל משקי הבית, בפרט לעשירונים התחתונים, ותומכת בהגברת התחרות בענף. אולם למהלך זה יש גם חסרונות: הוא חושף את הענף לסיכון מוסרי, הנובע מכך שלגופים אלו אין מידע על כלל החוב

8 על פי נתוני המדגם, שני העשירונים התחתונים מחזיקים בכ-5 אחוזים מהחוב במשק.

של נוטלי ההלוואות, דבר העלול להוביל למתן הלוואות למשקי בית אשר אין ביכולתם לעמוד בהחזרי החוב. סימניו הראשונים של כשל זה מתבטאים בהרעה באיכות האשראי במשק. על פי בנק ישראל (2017ב), שיעור ההוצאה להפסדי אשראי של חברות כרטיסי האשראי (כלומר ההוצאה שלהם בגין חובות שלא הוחזרו) עלה מ-1.45 אחוזים ב-2016 ל-1.92 אחוזים ב-2017, ושיעור מחיקת החובות בשל חוסר יכולת של הלווים לשלם עלה מ-0.91 ל-1.28 אחוזים. כמו כן, שיעור האשראי הבעייתי לשנת 2017 עמד על 6.2 אחוזים.⁹ כאמור, בנק ישראל מקדם הקמת מאגר נתוני אשראי שירכז מידע על היסטוריית האשראי של משקי הבית והעסקים הקטנים במדינה. למהלך זה שתי פנים: מצד אחד הקמת המאגר עלולה להוביל לדחיקתם של משקי הבית שיכולתם הכלכלית נמוכה אל מחוץ לשוק האשראי ולכבול אותם לבנק שלהם. יתרה מזאת, סירובם של נותני האשראי להעניק הלוואה לפרטים בעלי דירוג אשראי נמוך עלול להוביל אותם לנטילת הלוואות בשוק האפור בריבית גבוהה, ובכך להגדיל את סיכוייהם לאי עמידה בהחזר החובות. מצד אחר, המאגר יקטין את הסיכון המצרפי בשוק האשראי על ידי כינונו של מידע ציבורי על הלווים, ובכך יסייע לנותני האשראי במשק להעריך נכונה את יכולתם של הלווים לעמוד בהחזרי כלל ההלוואות שנטלו. צעד זה יוביל לירידת שער הריבית עבור לוויים בעלי דירוג אשראי גבוה, ובכך יוזיל את עלויות המימון במשק.

9 אשראי בעייתי הוא תשלום שעברו 90 יום ויותר מזמן הפירעון שלו וטרם הוחזר.

מקורות

בן ישראל, עדי (2016), "זעם על שטרומ: 'כמו לעודד הימורים; תהיה קטסטרופה'", **גלובס**, 6 בינואר 2016.

בנק ישראל (2013), **דוח מסכם: הצוות לבחינת התחרותיות בענף הבנקאות**.

בנק ישראל (2017א), **ניתוח שוק המשכנתאות ללווים מהמגזר הערבי על רקע הכשלים המבניים בתחום הדיור במגזר זה**.

בנק ישראל (2017ב), **מערכת הבנקאות בישראל, 2017**.

בנק ישראל (2018), **מבט סטטיסטי 2017**.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2016), **משקי בית בישראל – סקר ארוך טווח**, גל רביעי.

שרברמן, קיריל (2018) **הפער בין ההכנסות להוצאות והחובות של משקי בית**, נייר מדיניות מס' 01, 2018, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.

Alvarez-Cuadrado, F., and Japardize, I. "Trickle-down consumption, financial deregulation, inequality, and indebtedness." *Journal of Economic Behavior & Organization* 134: 1-26 (2017).

Bezemer, D. and Grydaki, M. "Financial fragility in the Great Moderation." *Journal of Banking and Finance* 49: 169-177 (2014).

Bezemer, D., Grydaki, M. and Zhang, L. "More mortgages, lower growth?" *Economic Inquiry* 54(1): 652-674 (2016).

IMF. *Global Financial Stability Report October 2017: Is Growth at Risk?* (2017).

Jordà, Ò., Schularick, M., and Taylor, A. M. "The great mortgaging: housing finance, crises and business cycles." *Economic Policy* 31(85): 107-152 (2016).

Kumhof, M., Ranciere, R., and Winant, P. "Inequality, leverage, and crises." *American Economic Review* 105(3): 1217-1245 (2015).

Ryoo, S. "Household debt and housing bubbles: a Minskian approach to boom-bust cycles." *Journal of Evolutionary Economics* 26(5): 971-1006 (2016).

Schularick, M., & Taylor, A. M. "Credit booms gone bust: Monetary policy, leverage cycles, and financial csises, 1870-2008." *American Economic Review* 102(2): 1029-1061 (2012).

Stockhammer, E., & Wildauer, R. *Expenditure cascades, low interest rates or property booms? Determinants of household debt in OECD Countries*. Post Keynesian Economics Study Group. Working Paper 1710 (2017).